

վերջին հինգ ձեւերէն առաջինը կը յիշեցնէ ասորեստանեան կանոններէն չորրորդը, ուր նոյնպէս բաղաձայնը կրկնուած է. բայց խաղերէն բառին մէջ կայ այն Տիմոսական տարբերութիւնը՝ որ բաղաձայնը թէեւ կրկնուած, բայց ձայնաւորը մէկ անգամ գրուած է, մինչդեռ ասորեստանեան ձեւին մէջ թէ՛ ձայնաւորը եւ թէ՛ բաղաձայնը կրկնուած են. այսպէս՝ րս-ս-կ-ս, ցի՛ճ-ս-ի. ըսել է թէ հոս ձայնաւորի երկարութիւն չկայ եւ բաղաձայնի հասարակ կրկնութիւն մ'է: Այս կրկնակ բաղաձայնը անշուշտ խաղիւս լեզուին մէջ գոյութիւն ունէր, եւ բեւեռագրողին կողմէ տողը երկարելու համար անգամ չէ, որովհետեւ նոյն՝ այս բառը ամեն անգամ ալ այս կրկնակ բաղաձայնով կը գտնենք եւ երկրորդ՝ միմայն այս բառն է որ կրկնակ բաղաձայն ունի յիշեալ 24 արձանագրութեանց մէջ: Եթէ բաղաձայնը աւելորդ տեղը կրկնուած ըլլար, անշուշտ անգամ մ'ալ առանց կրկնութեան պիտի պատահէր եւ երկրորդ՝ ուրիշ առթիւ ուրիշ որեւիցէ բաղաձայն մ'ալ կրկնուած պիտի ըլլար:

Երկրորդ ձեւը բացատրութեան պէտք չունի. պարզ ձայնաւորները բնական է կը ներկայացնեն կարճերը:

Երրորդ ձեւը նոյն է ասորեստանեան երրորդ կանոնին հետ (xi-ir). բոլոր է թէ հոս ալ ձայնաւորը կարճ է եւ ձայնաւորներէն երկրորդը գրուած է տողը երկարելու: Այս բառին կը համարուինք եթէ իւրաքանչիւր բառի զանազան օրինակները իրարու հետ համեմատենք. օրինակի համար՝ բաղաձայն անգամներ ունինք Ar-gi-iš-ti գրութիւնը, որ կը ներկայացնէ երկու է. բայց միւս կողմէ կան նաեւ Ar-giš-ti-š ք 2, ք 2, թ 2, Ar-giš-ti-ø ք 4, Ar-giš-ti-xi-na և 1, Ar-giš-ti-xi ք 12, Ar-giš-ti-xi-ni-ø ք 2, ք 4, որոնք կը ներկայացնեն մէկ i.

Չորրորդ ձեւը՝ որ ասորեստանեան բեւեռագրութեանց մէջ ալ շատ սովորական բան մ'է, ասորագեաներու մէջ կը համարուի իբր կարճ ձայնաւորի նշան, իսկ կրկնուած ձայնաւորը գրուած՝ միայն տողը երկարելու համար: Այսպէս պէտք է ընդունել նաեւ խաղիւս բեւեռագրութեան մէջ, որուն կը համարուինք, եթէ նոյնպէս համեմատենք միեւնոյն բառին զանազան օրինակները իրարու հետ: Օրինակի համար՝ միեւնոյն բառին համար կը գտնենք՝ ba-du-si-i-ø ք 7, ba-du-u-si-ø ք 2, 5, ba-du-u-si-i-ø ք 3, ba-du-si-ø ք 6 եւն. այս բոլորը կը ցուցնեն թէ բառը պէտք է կարգաւ պարագայէս badusie,

Հինգերորդ ձեւը նոյն է ասորեստանեան երրորդ կանոնին հետ, որ կը ներկայացնէ երկար ձայնաւորը:

Ամփոփելով այս բոլորը՝ կը տեսնենք որ խաղիւս բեւեռագրութեան մէջ 1. բաղաձայններու աւելորդ կրկնութիւն չկայ, ձայնաւորները միայն կրնան աւելորդ տեղը կրկնուիլ՝ առանց կարգացունելու. 2. խաղիւս ձայնաւորները կարճ են. ընդ ամենը մէկ բառ միայն կայ (na-a-ab) որ երկար ձայնաւոր ունի. բայց ասիկա ալ, ինչ կը թուի թէ փորագրութեան սխալ մը ըլլայ, հետեւաբար խաղերէն վերջէ ելլելու յայնորէն շուրջ էր: Այս վիճակը ճշդիւ նոյն է հայերէնի, վրացերէնի եւ միւս գրացի արեւելեան լեզուներուն հետ:

ՀԱՐԱՅԱՅ ԱՃԱՌՈՒՄ

ՄԱՅՆ ՆԱԽՈՍԱԿԱՆ

ԳՐ. ՏԵՐ-ՊՕՂՈՍԵԱՆ՝ Լեւոն Եանթի «Հին ասորեստանեան» եւ Ստեփանոս Վարսկանի Յիշատակարանը: Երուշ, տպ. Մ. Բաբաշանյան 1913, 8*, էջ 60: Գինն 30 կոպ.:

Այն նոր շարժումը, որ տեսնուեցաւ վերջերս հայ գրական հրապարակի վրայ առթիւ Լ. Էանթի «Հին ասորեստանեան» թատերական գրուածքին, գրգիռ եղած է Գր. ՏԵՐ-ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ խառնել իր հին թղթերը, որոնց մէջ 1894էն ի վեր թուարուած ուներ Ստեփանոս Վանականի Յիշատակարանը՝ Մաշտոց Կաթողիկոսի կենսագրութիւնը:

Թէ որչափ յարմարութիւն կար այս զուտ մատենագրական յիշատակարանին հրատարակութիւնը կապել «Հին ասորեստանեան» թատերական գրուածքին հետ, զայն չենք ուզեր հոս խնդրոյ նիւթ ընել:

Տեսարակիս առաջին մասը (էջ 3—35) նուիրուած է Էանթի գրուածքին պատմական տարրերին ցոյց տալ, որոնք ամբողջութեամբ Մաշտոցի կենաց պարագաներն կ'ամփոփեն իրենց մէջ:

Էանթ իւր աշխատութեան մէջ, իբրեւ այլաբանական՝ սիմպոլիկ դրամա, թող առած է իրեն Սեւանի վանքին շինութեան պարագաներն՝ Մաշտոց Կաթողիկոսի եւ Մարիամ իշխանուհւոյն յարաբերութիւնը, հիմնել սիրաբանութեան վրայ, որ որչափ ալ իւր մէջ արագնիւ

ըլլայ, այսու հանգերմ մասամբ մը ներուի թեթեւութեան թափառանքի մը երեւակայութեան: Բայց աշխատել զայն պատմական իրողութիւն ընծայել, այն չի կրնար ներուի բանասեր Գր. Յեր-Պօղոսեանի:

Թ—Ժ դարուն վասպուրականի եւ Սիւնիքի մէջ նոր թաղաքակրթական շինարարական շարժման պարագլուխներն կը հանդիսանան առեւտրական իշխանական կանայք, որոնք հիմնաւոր կենդանի հաւատքի վրայ, գրողական միայն բարեպաշտ մտածմունքով, կառուցած են անհամար հոյակապներ՝ վանքեր եւ եկեղեցիներ, որոնց ի տես այսօր ամէն դիտող կը մնայ զարմացման մէջ եւ ամենեւնի անհատն ալ կը խորհրդաւորեն անոնց մեծ հաւատքին եւ բարեպաշտութեան վրայ: Միայն Լ. Շանթ մը կրնայ ուրիշ շարժառիթ տեսնել անոնց որմբու վրայ: Այս անուղիղ ընթացքը չի կրնար երբեք գոյաւատուիլ, թող թէ անոր հիմն պատմական ընծայելու գուն գործուիլ: Մշակող կաթողիկոս իբրեւ ճշմարտագետ վառվառ, որքա՛ն անձնաւորութիւն թէ ժամանակակիցներն եւ թէ յետագայ դարերէն վայելած է միշտ պարզ եւ կը մնայ եւ պէտք է մնայ այնպէս ամէն դարու մէջ:

Բ. մասին՝ Ստեփանոս Վանականի Յիշատակարանին անցնելով, նախ դիմել պիտի տանք, որ աններելի է հեղինակին անունն ուղղագրել Ստեփանոս: Իշ 37—38, Գր. Յեր-Պօղոսեան կը կանչէ Յովհ. Պատմաբանի մէկ — «Կ'ստանկ», — բառն վրայ, որմէ չի կրնար թափել ինքզինքը: Յովհ. Պատմաբան ըստ էփրեսեան հրատարակութեան էջ 100 անի. «արամեոսեան ի բաց ընկեցեալ զհոգի կերակրոց» մեկներ հեռանայր եւս ի հասարակ կերակրոց՝ ի հացե եւ յըմպելոյ ընդ:», «ստարաքին ուրիշ օրինակք ունին՝ ի հոգիս, առ որ էփրե կ'ենթօթգրէ. «եւ մին եւ միւսն անյայտ թողուն զինմաս բանին, քանզի նշանակե եւ ոչինչ:», Հոս Յովհաննէս չէ կապուած Ստեփանոսի Յիշատակարանին, բառն ընթեմելու է «զկա՛տկա», իբրեւ շփոթութիւն մ' եւ մ' երկաթագրներու: Կա՛տկ կը նշանակէ՝ «համ», ուստի աւելորդ է ուրիշ մեկնութիւն:

Ստեփանոսի այս Յիշատակարանը (էջ 41—55) բաց ի Աբրահմէ (1876, էջ 17—19 = Ա) կանխաւ հրատարակուած էր Նաեւ Թ. Թորոնտեան իսլանկ Վ. Պադեանտի շեռագրաց ցուցակին մէջ (վաղարշապատ 1898, էջ 43—44 = Խ) համաձայն Թ. 29 Մշակողին, զոր ի նկատի չէ առած Թ. Պօղոսեան:

Այս տեղ խղճամիտ բաղդատութեամբ էջմիածնի 8 ձեռագրաց՝ արուած է առաջին անգամ ամբողջական անագիր մը, որ ինչպէս միտքնել կու տայ հրատարակիչը, ոչ ամէն ձեռագրաց մէջ պահպանուած է ամբողջութեամբ:

Բնագիրն այս ուժը ձեռագիրներու վրայ հիմնուած վերակազմուած է գոհացողիչ կերպով: Բայց կան ցանկայի կէտեր ալ: 46,7 շատ անյարմար կը թուի մեզի «արեւակէս» ընկերացումը, ուր ձեռագիրը ունին՝ «արեւակէս, արեւակէս, արեւակէս», «Արեւակէս, նմանութեամբ՝ «կէս աւուրց», բացատրութեան անպաշտ բարդութիւն է, եւս աւելի սիրով պիտի կարգայի՝ «արեւակէս, նման արեւի, կամ արեւի եւ կամ արեւակէս, իբրեւ այլաբանական ըստածք: — էջ 47, 6, 52, 4, «յո՛ւնից ի մարմնոյ իւրոյ տանջան», լաւ եւս՝ յաւել. օրինակք ունի, ուր ձեռագիրը ունին՝ «արեւակէս, աւելեաց (Ա):»

Աւելի կարեւոր է Յիշատակարանին գրութեան տարուոյն հաշիւը: Իշ 40, 1—8 էջուրի. «Եամի վեց հազարերորդի հարիւրերորդի վաթսուներորդի լինելութեան աշխարհի ըստ եւթանանից աւանդութեանց, յորում ամի էր Հռոմ (այսպէս ըստ Ա եւ Խ հրատարակութեանց, սպագիրն համաձայն բոլոր (?) ձեռագրաց ունի՝ Հռոմ) թուականն Ոսթ Եւ Հայոց նոր տաւմարի Յուր, կատարեցի քնուտաւ գրեուկի զայս յառաջ քան զհինգ կաղծպիցն ապրիլի, որ աւր էր ժց Հռոմոյց ամսոյն, ի մեծի հինգշաբաթի ի վեցերորդի ժամու:»

Ցամաքագիտական այս երեք թուելը չեն համաձայնիր իրարու, ինչպէս զայս նկատած է եւ Հրատարակիչը (էջ 56), բայց չէ յաշուած ճշգրէ:

Սշխարհի թուականն Յճվ պէտք է կարգալ ՅՂ համաձայնեցնելու համար Հռոմի եւ Հայոց թուականներու. եւ արդէն ձեռագիրներն ալ միօրինակ չունին, այլ կը կարգան՝ Ջճվ (Ա), Յճ (Ը) ՅճԿ (ԳԱՆ): ՅՂ (6090) Կ'. ուղարկեմ կարգալ ըստ Եւսեբիոսի Հայոց ծանցած Սշխարհի թուականին հետ (5197 = 1 փրկական) հաշուեցնելու համար, այսու կընդունինք՝ 6090—5197 = 893 Թ. Բ. Այս սխալ կրնար ծագած ըլլալ ՅՁԽՂ սխալ գրութեան մը, որ ընդօրինակողներէն անպատճառ պիտի փոխուէր հարիւրաւորի՝ տասնաւորի եւ միաւորի (Այս հաշուի մասին հմմտ. Dulaurier, Recherches sur la chronologie arménienne I, 281): Իսկ Հռոմ թուականն Ոսթ է Հռոմի

շնուր թեան թուականը՝ փոխադրու Երաբացւոյ օրով նոր սկսուած շրջանէն հաշուած՝ յաւել 247 (տես Dulaurier, անգ. 151, Ե. 136), ուստի 247 + 646 = 893, որ համաարարկութեան փոխադրու 342 + 551 = 893:

Այս հաշուին հետ կը համապատասխանի նաեւ ամսոյն օրը՝ Ապրիլ 5 = Աւագ Հինգշաբթի, վասնզի 893ին ջատիկն կ'իյնայ Ապրիլ 8ին, Բայց անկարելի է միաբանել այս օրուան հետ Հրոտից Թ.Գ. (= 28 Մարտ)։ Ըստ առմամբ գրական հաշուին Ապրիլ 5ը պիտի կշռէր Հրոտից Թ.Գ.ին։ Թեքեւս հոս ալ ընդօրինակողներու վրիպակն ըլլայ:

Հ. Ն. ԱՅԻՆՆԱՆՅԱՆ

ԵՌՈՂՈՐ, գրական-գեղարուեստական քննադատական մողովանու. Լ. Երաստ. Մ. Պետերբուրգի հայ ուսանողութիւն, Մ. Պետերբուրգ 1913, էէՊ 343:

Ուրախութեամբ կ'ողջունենք Պետերբուրգի հայ ուսանողական ընկերութեան այս նոր ձեռնարկը։ Այլ եւս կարելի է ըսել, որ գրական զգալի շարժում մը մտած է նաեւ Պետերբուրգի հայ մտաւորականութեան մէջ. մեր անկեղծ համակրութիւնը կը յայտնենք նոյն ուսանողական ընկերութեան եւ կը մաղթենք իրեն աւելի ոյժ եւ եռանդ։ Ի հարկէ առաջին անգամէն կարելի չէ որոշ գաղափարի մը կազմել սոյն փողովածուիս ամբողջութեան մասին, բայց իրր առաջին փորձ օճի իւր մէջ աստ եւ այժմ մէկ երկու իրադէս աչքի զարնող յօդուածներ, եւ վստահ ենք թէ գրական-գեղարուեստական ճիւղին մէջ յուսալից ապագայ մը պիտի ունենայ:

Ժողովածուս երկու մասերէ կը կազմուի, գրական-գեղարուեստական բաժին, եւ գրական-քննադատական բաժին:

Առաջին մասին մէջ կը գտնուին այլեւայլ վիպական եւ ոտանաւոր գրուածքներ (երես 9—162), որոնց մէջ, վարեն վեր օերը կը յեղեղուի գունազան եղանակաւ, մեր նորատի բանաստեղծներուն եւ վիպագիրներուն ստեղծական ոճով, հետեւաբար չարժեք երկայն կանգ առնուլ ասոց վրայ:

Անցնելու ուրեմն երկրորդ բաժնին, որ մեզի համար շատ աւելի հետաքրքրական է եւ կարծիք, որ աւելի մօտէն անխորհ մ'արձակենք:

Եւստի մէջ ամենէն մեծ տեղը բռնած է Արսէն Յերտէրեանի Մուրացեանի մասին ըրած քննադատականը, որ իրաւամբ գրուածաց արժանի յօդուած մըն է։ Մուրացեանի գրական

ամբողջութիւնը ցայսօր կատարելագոյն ձանշուած չէր, որով ըստ արժանւոյն չգնահատուեցաւ տնոր բեղմնաւոր գործունէութիւնը, ինչպէս հեղինակին ժամանակն առթիւ կ'ըսէր նման խոսքերով եղբայրակիցներէս մին Հ. Հ. Համբարձում, անոր նուիրած մէկ համառօտ կենսագրականին մէջ («Համգ. Ամս.», 1909, էջ 6—8)։ Ահա Յերտէրեան կու գայ սոյն յօդուածով այդ պէտքը լրացնելու։ Մենք այս յօդուածն ծայրէ ի ծայր ընթերցենք յետոյ շատ կետերու մէջ մեր Մուրացեանի մասին ունեցած անձնական խորհրդածութեանց բոլորովին համաձայն գտանք, եւ միեւնոյն ժամանակ համոզիչ հեղինակին պատճառարանութիւնները, ուստի եւ պատշաճ կը համարինք Մեծ. քննադատին հայեացքը հոս համառօտիւ մ'ամփոփել:

Աշխարհաշէտք. — Ելմէ ընդհանուր հայեացք մը ներսնեք մեր գեղարուեստագէտին վրայ, իսկոյն պիտի նշմարենք, որ հետաքրքրական համակրելի դէպք մըն է, թէեւ ըլլայ այդ դէպքն քիչ շատ յետադիմութեան երկրպագու։ Ի հարկէ մեր նպատակէն դուրս է վերլուծելը Մուրացեանի չափազանց պահպանողական հրապարակախոսութիւնը, սակայն զանց պիտի չառնունք ըսել, որ Մուրացեան նաեւ խոյս չէր տար կուսակցական խմբակներէ, եւ այս պատճառաւ ալ մեծ համաճիցով ասոր անոր իւր գեղարուեստական երկերուն մէջ «մտերմական», խօսքեր իրողէր իւր իւր «բանական պատկանող» եռանդուն գործիչ։ Բայց Մուրացեան իւր «բանական» եւ ուղղութեան, մարդ ամենաշնչին խնդիրներու մէջ անգամ տղեակի տպաւորութիւն կը թողու մեր վրայ։ «Ազատամտութիւն» բեռնով Մուրացեան կը հասկնայ գլխաւորաբար ըլլալ ներդաւն միտ հանդէպ ընկերին թերութեան եւ սխալներուն, երկրորդ՝ բաղձալ այն՝ ինչ որ մենք մեզի վայելելու համար կը ցանկանք, եւ երրորդ՝ տանք իրաւունք անոր եւս խօսելու եւ գործելու ինչպէս որ մեր անձին համար մենք կը պահանջենք, որ ըլլայ:

Մուրացեանի աշխարհայեացքին միւս մասը, որ կուսակցական հրապարակախոսութիւն չի կրել իւր վրայ, աւելի հետաքրքրական է մեզի համար։ Նա իւր խորհող մարդ գտնէր երկայնի եւ ժամանակակից դասակարգէն։ Այս տեղ արդէն ունի Մուրացեան կծու խօսքեր ուղղուած գլխաւորաբար ներկայ կենսոյն եւ տիրող խմբակցութեանց. եւ անոր համար ալ խիստ եւ անողք քննադատութեան կ'ենթարկէ թէ